

Ценка Давидкова

КОНЦЕПЦИЯТА НА КВИНТИЛИАН ЗА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ПРЕРЕТОРСКОТО ОБУЧЕНИЕ ПО ГРАМАТИКА В КОНТЕКСТА НА АНТИЧНАТА ГРАМАТИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ

Трактатът на Марк Фабий Квинтилиан „*Institutio oratoria*“, публикуван в Рим през 95-96 година сл. Хр., със своите дванадесет книги представлява изчерпателно съчинение върху ораторското изкуство и свързаните с него науки: литературна история и критика, литература, право, антична педагогика, граматика, естетика и етика. Разнообразието и многоликостта на проблематиката създават възможност за поставяне на различни акценти при прочита му.

Интерес за филолога представлява I книга, в която авторът, описвайки началното училищно образование на бъдещия оратор, разработва и проблеми от областта на **обучението по граматика**. Благодарение на богатия си двадесетгодишен опит на ретор и учител по реторика, Квинтилиан познава изискванията, на които трябва да отговаря обучението на ученика преди идването му в ораторската школа – той е преподавател в първото държавно училище по красноречие, открито в Рим по времето на управлението на император Веспасиан (69–79 г).

В няколко глави от I книга се представят подробни обяснения относно основните положения при обучението: както методически указания към учителя, който ще обучава бъдещия оратор, така и характеристика на спецификата на граматическите знания, които ученикът трябва да овладее.

Методическите указания включват разнообразни съвети: за времето на началото на заниманията по граматика; за авторите и езиките, чрез които ще се изучава; за проблематиката и обема на конкретния граматически материал и за последователността на преподаването му.

Разглежданият текст представлява интерес и от друга гледна точка. Изразявайки **концепцията на автора за съдържанието на предреторското обучение по граматика**, той хвърля светлина и върху конкретни **теоретични данни за граматическата традиция** на времето, в което живее и твори Квинтилиан – втората половина на I век сл. Хр.

Обект на настоящия доклад е изследване на съдържанието на включения в „*Institutio oratoria*“ граматически материал, което от една страна, ще създаде възможност да се очертаят схващанията на Квинтилиан за предреторското обучение по граматика, а от друга страна – да се добие представа за **съдържанието на граматическите ръководства** от посочения период, тъй като тези, които са достигнали до нас, се отнасят към по-късен период (III – IV век). От цялото граматическо наследство на древен Рим от времето на републиката са запазени само шест книги (V – X) от трактата „*De lingua Latina*“ на ученика на Елий Стилон и последовател на Пергамската стоическа школа **Варон Реатински**. Почти напълно изгубено е едно от най-значимите съчинения по проблемите на езика – първата голяма граматика на латинския език – „*Ars grammatica*“, съставена в средата на век пр. Хр. от привърженика на александрийската филологическа школа на аналогистите Квинт Ремий **Палемон**. (Шубик 1980: 247; Орос 1990: 132–133; Warwick 1922: 108–109).

Определението за **ars grammatica/grammatice**, което намираме в началото на четвърта глава на I книга на „*Institutio oratoria*“, изразява присъщото за античността схващане за **граматиката** като за **наука**, която се състои главно от две части: наука за **правилно говорене (recte loquendi)** и наука за **тълкуване на поетите (poetarum enarratio)**. Квинтилиан доразвива формулировката с обяснение за по-широкия ѝ обхват, включващ: **писането**, защото говоренето е свързано с начина на писане (**scribendi ratio**); **правилното четене (emendata lectio)**, защото то предшества тълкуването на поетите; **преценката или критиката (iudicium)**, защото тя е свързана с всичко това. Терминът **grammatice, es f** съответства приблизително на съвременното понятие „**филология**“ – в него се включвало четене и коментиране от гледна точка както на езика, така и на съдържанието. „В понятието „граматика“ (**grammatica**) римляните включвали **фонетика, правопис, морфология, синтаксис, етимология, лексикография, стилистика, метрика, история на литературата и литературна критика**. Римският граматик (**gramma-**

ticus) преподавал език и литература, бил **учен – филолог** в широк смисъл, добре познавал история, право и философия.“ (Шубик 1980: 234). Обоснована е и препоръката за четене не само на **поетите** (Nec **poetas** legisse satis est), но и на **писателите**. Причината за проследяването на „целия кръг на писателите“ (omne **scriptorum** genus) е не само заради съдържанието, но и заради думите (**verba**), които често получават право на съществуване благодарение на писателите (**auctores**).

Подходящият момент за обучение по граматика, според казаното от автора, настъпва, след като се усвои умението четене и писане: „Primus in eo qui **scribendi legendique** adeptus erit facultatem **grammaticis** est locus.“ („След като постигне умението да чете и да пише, ученикът трябва да се заеме с граматиката...“. Квинтилиан 1982: 55).

Авторът съветва обучението на ученика да започне „по-напред с гръцки език“ (**Graecum** esse priorem), след това да продължи с латински език и „нататък двата езика бързо да вървят заедно“. За започване с гръцки език, но по отношение на усвояването му, Квинтилиан говори още в първа глава на I книга, като аргументира този свой съвет с обстоятелството, че детето изучава латинския по естествен начин, чрез говорната среда, в която расте: „A sermone Graeco puerum incipere malo, quia Latinum, qui pluribus in usu est.“ (Inst. orat. I, 1, 12) („Предпочитам детето да започне с гръцки език, защото, и без да искаме ние, то възприема латински, говорен от повечето хора у нас.“ **Квинтилиан** 1982: 43). Указанията, отправени към учителя по граматика, се отнасят само до преподаването на латинския език.

В началото на обучението по писане учителят трябва да представи на детето **буквите** с техните характеристики и да му обърне внимание на общото и сходното между някои от тях; да посочи не само различаването на съгласните от гласните, но и тяхната класификация; да обясни същността на свързаните в едно гласни; да отбележи промените, които съпътстват гласните и съгласните.

Фонетичните бележки на автора създават представа за акцентите, които си поставя в Античността този дял от граматическото знание, а употребената терминология и конкретните примери я допълват. Текстът свидетелства, че се прави разлика между буквите и **звуковете на буквите** (litterarum **soni**); че освен основното деление на звуковете на **гласни (vocales)** и **съгласни (consonantes)**, е налице и **класификация на съгласните на полугласни и неми** (eas in **semivocalium** numerum

mutarumque partiri), която е направена за звуковете в старогръцки език от Дионисий Тракийски в неговата „Граматика“ (**Τέχνη γραμματική**). Изтъква се връзката между говорната практика и изписването на буквите при особените случаи, относно съгласните и гласните; при съгласните се разглежда и въпросът за употребата на някои гръцки букви в латински език.

Изброени са промените (**mutationes**), с които учителят по граматика трябва да запознае своите ученици:

– промени, свързани със **спрежението** и **представката**, (**mutationes, quas adferunt declinatio aut praepositio, ut 'secat secuit', 'cadit excidit, Inst. orat. I, 4, 13**). Терминът **declinatio** се среща в текста в три значения – **склонение, спрежение** и **словообразуване**, които откриваме и при Варон. Тези значения Варон противопоставя на **impositio – изходна форма** и **непроизводна дума** – в книгите от VIII до X на „De lingua Latina“, в които представя дискусията между аномалистите и аналогистите по въпросите на словоизменението и словообразуването.

– промени, настъпили поради дълговременната употреба на основните форми на думите (...**sed et quae rectis quoque casibus aetate transierunt, Inst. orat. I, 4, 13**).

S > R

'Valesii' 'Fusii' in 'Valerios' 'Furios'

D > B

Duellum – bellum

T > D

Alexanter – Alexander, Cassantra – Cassandra

O > U

Hecoba – Hecuba, notrix – nutrix, dederont, probaveront

E > I

Menerva – Minerva, leber – liber, magester – magister

Измененията на гласните и съгласните само са регистрирани, без да бъдат обяснени причините, които ги предизвикват. Те представляват практически указания за правилното писане. Подробно изясняване на правилата при писане Квинтилиан прави в седма глава на I книга – за **ортографията**, която, както той уточнява, римляните наричат „наука за правилното писане“ (**scientia recte scribendi**). Към практическите съвети за правописа авторът включва:

– поставяне на знак за дължина в два случая: за различаване на смисъла при омоними – **mālus** „ябълково дърво“ и **malus** „лош“ и за различаване на падежните форми на **Nominativus** и **Ablativus** които завършват на една и съща буква, но в **Nominativus** тя е кратка, а в **Ablativus** – дълга;

– правопис на „присъединените“ (**iunctae**) предлози (**praepositiones**) – **immunis**.

– правилно разделяне на производните думи;

– буквата **k** да не се пише в никоя дума, тъй като има буква **c**, която пази своята стойност при всички гласни;

– исторически обзор на изчезнали вече практики на писане: удвояване на гласни при дългите срички; използване на групата **-ei** както **ei**-у гърците за различаване на падежи и числа – **puerei** *venere*; различно предаване на сричката **-ae** – с **-ai** (навсякъде или само в единствено число на дателен или родителен падеж – **pictai** *vestis*) и с **-ae** (в множествено число – **hi Syllae Galbae**); удвояване на **s** между или след дълги гласни, например **caussae**, **cassus**, **divissiones** (като свидетелство за такова писане авторът посочва ръкописите на Цицерон и Вергилий); писане на **u** вместо **i** – в **optimus** – **optumus**, **maximus** – **maxumus**, на **i** вместо **e** – в **here** – **heri**, на **e** вместо **i** – в **sibi** – **sibe**, **quasi** – **quase**; на **o** (**vortices**, **vorsus**) вместо **e**; на **o** (**cervom**, **servom**) вместо **u**. Подобни орфографични бележки се срещат често в произведенията на много римски граматичници, и особено в коментарите към прозаичните и поетичните художествени текстове (вж. L. Annaeus Cornutus. *De pronuntiatione vel Orthographia*; Flavius Caper, *De Orthographia*, 102, 10–106, 20; Q. Terentius Scaurus. *De Orthographia*; **Velius** Longus. *De Orthographia*;).

Като изискване пред учителя се поставя необходимостта от разглеждане на **частите на речта (partes orationis)**, за чийто брой, Квинтилиан казва, че няма единодушие. Авторът представя в исторически план установяването броя на частите на речта (*Inst. orat.* I, 4, 18–21), като посочва, че при древните, между които Аристотел и Теодект, те са три – глаголи (**verba**), имена (**nomina**) и съюзи (**coniuunctiones**). (*Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles quoque atque Theodectes, verba modo et nomina et coniuunctiones tradiderunt,...*). Ако направим сравнение със свидетелството на Варон по този въпрос, ще установим противоречие относно броя на частите на речта у Аристотел. Твърдението

на автора на „De lingua Latina“ е, че „...Аристотел казва, че частите на речта са две: **vocabula et verba**“ (de his **Aristoteles orationis duas partes esse dicit: vocabula et verba, ut homo et equus, et legit et currit.** – Varro, De lingua Latina, VIII). Текстът на „Institutio oratoria“, I, 4, 20 дава информация за приноса на стоическите философи за увеличаване на броя на частите на речта с още шест. Към съюзите са прибавени членовете (**articuli**) и предлозите (**praepositiones**), към имената – съществителното име (**appellatio**), местоимението (**pronomen**) и причастието (**participium**), което е свързано и с глагола, а към глагола – наречията (**adverbia**). Към изброените части на речта на римска почва се добавя и междуметието (**interiectio**). Отделянето на междуметието като самостоятелна част на речта пръв прави римският филолог Палемон, който, характеризирайки междуметията, казва, че те нямат отчетливо съдържание, но обозначават душевно състояние (**interiectiones sunt quae nihil docibile habent: significant tamen adfectum animi** – Palaemon, Fragmenta Artis grammaticae). Гръцките граматисти са отнасяли междуметието към наречията. Констатацията на автора е, че за римските граматисти броят на частите на речта е различен. За тези (сред тях е и съвременникът на автора Палемон), които не разграничават **vocabulum** и **appellatio** от **nomen**, частите на речта са осем, а за тези, които правят разлика между **nomen** и **vocabulum**, те са девет. Всички те изключват от общия брой на частите на речта определителните членове (**articuli**), понеже те липсват в латински език и техните служби са поети от други части на речта. **Appellatio** е термин, чието значение „Institutio oratoria“ не изяснява достатъчно добре, но понеже **appellatio** е употребено като синоним на **vocabulum**, то е означавало „съществително име“, а не „прилагателно име“, с което значение се среща в превода на Квинтилиановото произведение на български език (Квинтилиан 1982: 59). Подробно обяснение за **vocabulum** и различаването му от **nomen** намираме у Варон, който твърди, че **oppidum** е **vocabulum**, а **Roma** е **nomen**, но също добавя, че някои автори правят тази разлика, а други – не. [...ut in articulis **duae partes**, finitae et infinitae, **sic in-vocabulis duae, vocabulum et nomen: non enim idem oppidum et Roma, cum oppidum sit vocabulum, Roma nomen**, quorum discrimen in his reddendis rationibus alii discernunt, alii non; (Varro, De lingua Latina, X)]. Квинтилиан възлага на учителите сами да преценят как ще преведат на латински език гръцката дума **προσηγορία**: с **vocabulum** или с **appellatio**, което показва,

използването на тези два термина и в граматическите пособия като синоними. Това е и нашето основание за схващането на значението на **appellatio** като „съществително име“, а не „прилагателно име“. Още повече, че в Античността „прилагателните не се отделят като самостоятелна част на речта“ и вероятно причина за това са както голямото им „морфологично сходство със съществителните, така и семантичната им близост, която се проявява най-често при тяхната субстантивация“. (Шубик 1980: 252). Потвърждение на това мнение намираме у римския филолог Елий Донат (IV век) в неговото ръководство по граматика *Ars minor*, написано под формата на въпроси и отговори. На въпроса: Колко са частите на речта? (*Partes orationis quot sunt?*) отговорът е: осем (*Octo.*), а след въпроса: Кои са? (*Quae?*) са изброени: име, местоимение, глагол, наречие, причастие, съюз, предлог и междуметие. (*Nomen pronomen verbum adverbium participium coniunctio praepositio interiectio. Donati De partibus orationis ars minor*). Друг римски филолог Сервий Хонорат (края на IV век) в коментария си на граматиката на Донат в раздела *De nomine* отбелязва, че „името е... или **собствено (proprium...)**, ut **Нес-тор**)... или **нарицателно (appellativum...)**, ut **homo**)“ и посочва за собственото име четири подразделения (**Proprium nomen in quattuor dividitur partes...**), а за нарицателното – двадесет и седем (**Appellativorum nominum species sunt viginti septem...**), сред които се споменават и прилагателните имена (**nomina adiectiva**). (Maurus Servius Honoratus. *Commentarius in Artem Donati*).

Учителят трябва да научи децата да знаят **да скланят имената и да спрягат глаголите (nomina declinare et verba)**, с което ще създаде възможност за разбиране на следващия преподаван материал.

Към съдържанието на необходимите знания за имената и глаголите авторът включва също:

– проследяването на **произхода** на имената: от външността на тялото – *ex habitu corporis* – **Rufus** и **Longus**; от обстоятелствата на раждането – *ex casu nascentium* – **Agrippa**, **Opiter**, **Cordus**, **Postumus**; от обстоятелствата след раждането – *ex iis quae post natos eveniunt* – **Vopiscus**; от други причини – *ex variis causis* – **Cottae**, **Scipiones**, **Laelnates**, **Serani**;

– въпросите, свързани с падежите: за гръцки език това са допълнителните функции на датив, които го отличават от същинския датив, а за латински език – допълнителните функции на аблатив, различни от тези на същинския аблатив; дават ли основание посочените проблеми

да се постави въпросът за наличие в гръцки език на шести падеж, а в латински на седми.

– присъщите на глагола залози (**genera**), наклонения (**qualitates**) – като граматически термин със значение „наклонение“ *qualitas* се среща у Квинтилиан, лица (**personae**) и числа (**numeri**); глаголите с непълна парадигма на спрежение, глаголите с основа, която се променя (**fero, tuli**) и различните значения на пасивните форми.

Във връзка с трите добри качества (**virtutes**), които трябва да съпътстват всяка реч: да бъде правилна (**emendata**), да бъде ясна (**dilucida**) и да бъде украсена (**ornata**), авторът предупреждава учителите за недостатъците (**vitia**) на речта, които трябва да се избягват. Това са на първо място неправилното произношение и неправилното граматическо свързване, т.е. **варваризма** и **солецизма**. Варваризмът (**barbarismus**) се определя „като грешка, която се допуска в отделните думи“ (**vitium quod fit in singulis verbis sit barbarismus**) – при говоренето или при писането. Грешките при писане възникват поради прибавяне (**adiectio**), пропускане (**detractio**), вмъкване (**inmutatio**) или разместване (**transmutatio**) на буквите, а при говорене – поради отделяне (**divisio**), сливане (**complexio**), при придиханието (**spatium**), в тона (**sonus**), удвояване на гласната и – йотацизъм (**ἰωτακισμὸς**), лошо произнасяне на л – лабдакизъм (**λαβδακισμὸς**) и пелтечене (**πλατειασμὸς**) (Inst. orat. I, 5, 6–33). Солецизмът (**soloecismus**) се определя като неправилно граматическо свързване от повече думи (**ex pluribus vocibus**) и се посочва, че няма единодушно мнение по въпроса за броя и видовете му. Авторът приема, че има четири вида солецизми: грешката поради прибавяне (**adiectio**) се нарича **πλεονασμὸς**, грешката поради изпускане (**detractio**) – **ἔλλειψις**, грешката поради разместване (**inversio**) – **ἀναστροφή**. Към тях се прибавя и **ὑπερβατόν** – грешката при разделянето по място на свързани смислово думи. (Inst. orat. I, 5, 34–54).

При обучението на бъдещия оратор по четене Квинтилиан препоръчва на учителя по граматика не само да изясни правилата за четене на поетичния текст – къде да се прави пауза, на кое място да се раздели стиха, от къде да започне и къде да завърши мисълта, къде да се повиши или понижи гласа, но и да направи подбор на авторите и произведенията, които ще бъдат четени. Този избор трябва да включва както красноречивите (**diserta**) текстове, така и поучителните (**honesta**). Четенето да започва с Омир и Вергилий (ab Homero atque Vergilio lectio inciperet), защото „духът ще се издигне от героическата песен, ще черпи вдъхновение от величието на сюжетите и ще се изпълва с най-добри

мисли“ (sublimitate heroi carminis animus adsurgat et ex magnitudine rerum spiritum ducat et optimis inbuatur). Изтъква се и ползата от четенето на трагедии, на добре подбрани лирически произведения и на произведения от старите латински автори.

В заключение може да се каже, че концепцията на Квинтилиан за съдържанието на обучението по граматика отразява и обобщава античната граматическа традиция. Изложението на темите в първа книга на „*Institutio oratoria*“ и „структурата на четвърта глава на I книга следват характерния за римските граматически пособия ред на разположение на материала“ (Тронский 1953: 21). Съдържанието включва всички елементи на **Ars grammatica**: „буквите, сричките, ударенията, стихотворните стъпки, осемте части на речта, аномалиите, недостатъците, фигурите, клаузулите, стихотворните размери, етимологията, ортографията, обясняването на историците и поетите“. (**Ars grammatica** his rebus continetur: litteris, syllabis, accentibus, pedibus, VIII partibus orationis, anomalis, vitiis, figuris, clausulis, metris, etymologia, orthographia, expositione historicorum et poetarum. Fragmenta Bobiensia, De littera, 537 – De arte grammatica Sergii).

ЛИТЕРАТУРА

Квинтилиан, 1982: Квинтилиан. Обучението на оратора, превод от латински език Макарий Порталски, София, 1982.

Орос, 1990: Орос, М. Традиции и новаторство в трудах римских грамматиков (I в. до н. э. – V в. н. э.). Античность в контексте современности. Москва, 1990, 128–137.

Шубик, 1980: Шубик, С. Языкознание древнего Рима, История лингвистических учений. Ленинград, 1980, 233–256.

Barwick, 1922: Barwick, K. Remmius Palaemon und die Römische Ars grammatica //Philologus, 1922, Supplband XV, 108–109.

Negro, 1914: Negro, I. La grammatica in M. Fabio Quintiliano e le sue fonti. Città di Castello, 1914.

Qvintilianvs, 1971: Fabi, M. Qvintiliani Institutvionis oratoriae libri XII. Edidit Lvdwig Rademacher. Editio corrector Lipsiae, B. G. Teubner, 1971.

Тронский 1953: Тронский, И. Очерки из истории латинского языка. Москва – Ленинград, 1953.